

Tarzî-i Efşâr'ın Türkçe Şiirleriyle Farsçada Oluşturduğu Folklorik Bir Üslup

İsrafil Babacan*

Öz

Tarihte uzun müddet ortak medeniyet dairesi içinde yer alan Türkler ve İranlılar, birbirlerinin dil, kültür ve edebiyatını derinden etkilemişlerdir. Ancak hemen her zaman, Fars dil ve kültürünün Türk şiiri üzerindeki etkisine değinilirken, Türk dil ve kültürünün mukabil etkisinden pek söz edilmemektedir. Oysa Türk dil ve kültürü de Fars edebiyatına kuvvetle tesir etmiştir. İslam sonrası klâsik Fars şiirinin hayal dünyası ve mazmunları üzerinde, Türkçenin kuvvetli bir etkisi vardır. İşte XVII. yüzyıl şairlerinden, Güney Azerbaycan'da yaşayan Tarzî, bu tesirin dil ve üslup yönünü temsil eden örneklerden biridir. Türkçe kelimeleri Farsça kurallara göre çekimlemek ve daha başka yeni uygulamalarıyla "tarzîk" denebilecek sun'î bir üslup icat etmiştir. Onun tarzı, Johanson 2007'deki "kopyalama etkisi"ne benzer kimi özellikleri içerir. Bu üslup Farsçada, folklorik üslubun sınırları içindedir. İlk bakışta mülemmâ zannedilebilecek bu tarz, alay ve latifeye dayanması ve her iki dilin de gramer kurallarına aykırı olması gibi yönleriyle mülemmâdan ayrılır.

Anahtar Kelimeler

Tarzî-i Efşâr, Tarzîk, Latife, Folklorik Üslup, Türk edebiyatının Fars Edebiyatına Etkisi, Karşılaştırmalı Edebiyat.

Giriş

Aynı medeniyet dairesi içinde yer alan milletlerin edebiyatları arasında karşılaştırma yapılması kolay değildir. Özellikle milletler ortak bir coğrafyayı ve tarihi paylaşıyorsa mukayese daha da güçtür. Çünkü bu durumda

* Doç. Dr., Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü – Ankara / Türkiye
ibabacan76@gmail.com

herhangi bir “etki”den söz edileceği zaman, etkinin yönünü tayin etmek çoğu kez zorlaşır.

Etkileşim iki taraflı olmasına rağmen Farsçanın Türk şiirine etkisi ön plana çıkarılırken Türkçenin Fars dil ve edebiyatına etkisi adeta yok sayılır. Gerçekte Doğu Farsçası ve Güneydoğu Türkçesi, ortak bir tarihî geçmişe sahiptir ve uzun süreli simbiotik bağlantılar her iki yönde de önemli etkiler ortaya çıkarmıştır (Johanson 2004: 205). Yirminci asırdan itibaren yazılan İran dili ve edebiyatı tarihlerinde, gramer ya da üslup bilimi kitaplarında, Türkçenin Farsça üzerindeki etkisinden ya hiç söz edilmez veya Türkçe etkisi, Farsçaya geçen birkaç kelime ile sınırlandırılır.¹ Ayrıca bu eserlerde sadece İslam sonrası İran’da kurulan Türk hükümet ve devletlerinin tesirinden bahsedilerek Türk tarihi, İran’da kurulan hükümet ve devletlerle sınırlandırılır. Oysa çağdaşlarına göre konuya daha tarafsız bakan Hümâtî, milattan önce VI. asırdan itibaren İran dilinde Türkçe kelimelerin yer aldığını söylemektedir (Hümâtî 1340: 26).

Bazı İranlı araştırmacıların, konuyu ihmal ve küçümsemelerine birkaç örnek vermek istiyoruz. İran’da kurulan Türk devletlerinin saltanatını İran tarihinde “karanlık devirler” ve Türkçeden Farsçaya intikal eden kelimeleri “değersiz miras” olarak nitelendiren Safâ (1369:148-150), Türk edebiyatının Fars edebiyatına etkisini kendi tabiriyle, “Türkçe ve Moğolcadan Farsçaya geçen birkaç kelime” ile sınırlandırmaktadır. Bunlar da sadece “divan ve ordu teşkilatına ait kelimeler”dir. Ona göre söz konusu etki, Türkçenin gücünden değil, “Türk hanedanlarının galebesinden” kaynaklanmaktadır. Bu galebe güya “Farsça bilgisinde zaafî olanları etkilemiş” ve “Farsçanın özüne büyük zarar” vermiştir. Dolayısıyla Ali Şîr Nevâî’nin Türkçenin Farsçadan üstünlüğü iddiası büsbütün “hastalıklı bir iddiadır”. Yarşatır ise Türkçenin Farsçaya etkisini yine Farsça nesir diline geçen birkaç kelimeyle sınırlı görür (1334: 94-95 ve 98-99). Görüldüğü gibi bazı Fars araştırmacıların Türkçe ile Türk edebiyatının Farsça ve Fars edebiyatına etkisi konusuna bakışları oldukça yüzeyseldir.

Temkinli ve nispeten tarafsız araştırmacılar, Türkçenin Farsçaya ve Farsça edebiyata etkisinin derinliğini vurgular. Mesela Berthels İslâm öncesi Pehlevîce bir dua metninde “Tanrı” ve “tegin” (henüz anlamında) kelimelerinin geçtiğini söylemektedir. Ayrıca Berthels’e göre Türkçe ve Farsça Mani edebiyatı yan yana gelişmiştir (1374: 142-144). Ripka’ya göre de Fars edebiyatının Türk edebiyatından etkilendiği iddiasının hemen reddedilmemesi gerekir. Mesela Farsça şiirde ilk şehrengizi yazdığı kabul edilen Vâhidî-i Kumî’nin (ö. 1536) Tebriz şehrengizinde, şehrin güzel yüzlü erkekleri aynen kendisinden önce yaşayan “Mesihî-i Osmânî”nin (ö.

1512) tarzıyla vasfedilmiştir (Ripka 1381: 419). Johanson'a göreyse, “Batı Türkistandaki yoğun Türkçe-İranca ilişkisi, (...) ödünçleme + dili koruma ve karışma + dil değiştirme ile yüzyıllar süren aşamalı, birbiriyle kesişen ve iç içe geçen süreçler ortaya çıkarmıştır” (2007: 73).

Türkçe kelimelerin Farsçadaki yeri hakkında en kapsamlı araştırma, Gerhard Doerfer tarafından yapılmış olup (1975) aynı konuda İran Türklerinden Âdil İrşâdîferd'e ait *Ferhengnâme-i Vâjegan-ı Türkî Der-Zebân ve Edebiyât-ı Fârsî* adlı çalışmada Türkçe-Farsça ilişkilerinin tarihî boyutunda göz ardı edilen bazı konulara dikkat çekilmiştir. İrşâdîferd'e göre Türkçe ve Farsça ilişkisinin tarihi hakkında, İslam öncesinde Türklerle İranlılar arasında geçen Selem ve Tur savaşı, İrec ve Efrasyâb'ın savaşı, Ercasb ve Keyhüsrev'in savaşı gibi tarihî ve yarı tarihî destanlar ile tarihte Hapta-Hun ve Hazar-Sasanîlerin harpleri ve Göktürk imparatoru İstemi Han ile Hüsrev-i Enuşirevan'ın dostane ilişkilerine bakmak yeterlidir. İrşâdîferd'e göre, tarihî vesikalara bakmak bir tarafa, Farsçanın temel kaynağı Farsça sözlükleri oluşturan İranlı araştırmacılar, iki temel hataya düşmüştür: 1) İki dildeki sözlükçülüğün tarihini bilmemeleri, 2) Türkçenin gelişim ve değişim tarihine yabancı olmaları (1389: 4-5). Söz konusu sözlükte, üç binden fazla sadece madde başı olmuş Türkçe sözcük vardır. Bu da Türkçenin Farsça üzerindeki etkisinin ne kadar derin olduğunu açıkça göstermektedir. Günümüzde bu derinlik ve karşılıklı etkileşim zenginliği² maalesef anlaşılmaktan çok uzaktır.

Çalışmamıza konu olan Tarzi-i Efşâr'ın Farsça şiirlerinde Türk dil ve edebiyatının gramer ve üsluba dair etkileri görülür.

I. Tarzi-i Efşâr'ın Hayatı ve Divanı

Tarzi-i Efşâr, hayatının birçok bölümü bilinmezlerle dolu bir şairdir. Onun hakkında en kesin bilgi, XVII. asır Güney Azerbaycan şairlerinden olmasıdır. Tarzi, Safevî sultanı Şâh II. Abbas'ın (1633-1667) muasırıdır. Türkmenlerin Avşar boyundandır ve Urumiye'ye bağlı “Tarzlu” köyündendir (Tamaddun, ty:s.d; Muîn 1371/V: 1086; Terbiyet 1314:245; Tebrizi 1376/III:49; Köprülü 2004/II: 59). “Tarzi” mahlası da buradan gelmiş olmalıdır. “Efşâr” kelimesi ise Türkçe “Avşar” kelimesinin Farsça söylenişidir. Nasrâbâdî'nin onu Tahranlı (Reyli) göstermesi (Nasrâbâdî 1378/I: 584) başka kaynaklarca doğrulanmamaktadır. Ayrıca divanında Tahran hakkında yazdığı nefret dolu iki gazel (Tamaddun ty: 106-107) bu ihtimali daha da zayıflatmaktadır. Asıl adı ve ailesi hakkında da hiçbir bilgi yoktur.

Tarzî'nin ne zaman öldüğü de meçhuldür. Zaten Nasrâbâdî tezkiresindeki birkaç cümle dışında, eski kaynakların hiçbirinde ona dair bilgi yoktur. Bu yüzden Tarzî hakkında hemen her şeyi kendi şiirlerinden öğrenmekteyiz. Divanının başında yer alan Farsça “Bahr-i Tavîl”ine göre uzun müddet Kum şehrinde ikamet eden Tarzî, memleket hasretiyle doludur. Özellikle babasını çok özlemektedir. Tek arzusu onu son bir kez görebilmektir (Tamaddun, ty: ka-kb).

Kaynaklarda onun hakkında yeterli bilgi olmaması, adeta divanındaki şiirler aracılığıyla telafi edilmektedir. Çünkü Tarzî, birçok şiirinde, eğitimi, Safevî sarayıyla ilişkisi, özellikle de seyahatlerinden söz etmektedir. Bu şiirlere göre o, önce İsfahan'a gitmiş ama başlangıçta Safevî sarayında yeterince kabul görmemiştir. Kendisine göre bunun sebebi, “haysiyetini ve şerefini koruması, bazıları gibi tabiatını medhiye ile rızıklanmaya yönlendirmemesi”dir. Ancak zamanla “fazileti ve hüneri” sayesinde yüksek bir makama erişmiştir. Kum'da iyi bir eğitim almıştır. Çeşitli şiirlerine göre Tarzî, Türkistan, Irak-ı Acem, çok sayıda İran şehri ve Kafkasya'ya seyahat etmiştir. Şâh Abbas'ın Bağdat seferine katıldıktan sonra “Rum ve Frenk illeri ile Hindistan” a da gitmiştir. Divanının sonunda yer alan bir kasideye göre memleket hasretine dayanamayıp uzun bir müddet sonra Urumiye'ye dönmüştür. Tamaddun'un şiirlerinden anladığına göre (Tamaddun ty: s-d) 1060/1650 Rebîü'l-evvel'inde Necef'te olmalıdır.

Tarzî'nin elimizdeki tek eseri *Divân*'ıdır. Bu divanın dört yazma nüshası, *Muhammed Rızâ Tamaddun* tarafından karşılaştırılarak 1900'lü yılların başında (basılı divanda tarih yoktur) basılmıştır. Tamaddun şiirlerin yeri konusunda yazma nüshalara sadık kalmıştır. Tamaddun'un hazırladığı *Tarzî Divânı*, kendine has bir harf sistemiyle numaralandırılmış 24 sayfalık önsöz ile inceleme ve 208 sayfalık şiir metinlerinden oluşmaktadır. Kitabın sonunda, 6 sayfalık hata-sevap cedveli ile son söz ve tezekkür kısmı yer almaktadır. Tamaddun neşrine göre *Tarzî Divânı*'nda, 1 bahr-i tavîl, 228 gazel, 3'ü Türkçe olmak üzere 44 rübâî, 2'si Türkçe biri Türkçe-Farsça mülemmâ olmak üzere 23 kaside, 6 kısa mesnevî, 7 kıt'a ve 1 Tercî-i bend vardır. Tarzî'nin kasidelerinin çoğu Şâh II. Abbas'a sunulmuştur ve genelde onun Bağdat seferine övgü mahiyetindedir. Üç kasidesi hiciv konuludur. İki kasidesi ise latife içeriklidir. Mesnevîleri çoğunlukla hiciv ve mutâyebe tarzındadır. Kıt'alarında da yergi ve latife ön plana çıkar. Tek tercî-i bendi, aşıkânedir. Şiirlerinin çoğunu Farsça kaleme alan Tarzî'nin biri mülemmâ olmak üzere üç kasidesi ve üç rübâîsi Türkçedir.

Tarzî hakkında bilgi veren kaynaklar, onun kişiliğine ve Farsçada kendine has üslubuna bilhassa vurgu yaparlar. Nasrâbâdî'ye göre “şakacı” bir kişili-

ğe sahip Tarzî'nin şiirleri, devrinde pek tanınmamıştır. Molla Fevkî (ö. ?) tarzında yazan Tarzî'nin şiirleri, havas tarafından makbul görülmez (1378: 585). Tamaddun onu, “zarif, hoş tabiatlı, âşık huylu ve saf düşünceli” olarak nitelendirir. Tamaddun’a göre bilakis Molla Fevkî, Tarzî'nin taklitçisidir (Tamaddun, ty:yz). Tarzî kendisi de bu düşüncededir.³ Köprülü, Farsça ve Azerî Türkçesi şiirleri yanında, Türkçe kelimeleri Farsça gramere göre “tasrif” etmesi konusuna dikkat çeker. Bu “yeni ve garip” bir üsluptur. Köprülü’ye göre bu “uydurma edebî dil”, aslında eğlence maksadıyla yazılan şeylerdir ki eski edebiyat ıstılahında buna “tarzîk” adı verilirdi. Safevîler devrinde, fazla rağbet bulan ve “tarzîk” mahsullerinde mülemmâ usulüne çok müracaat edildiği görülür. Dolayısıyla Tarzî hiciv ve hezel şairidir (Köprülü 2004: 59). Gerçekten Tarzî, Türkçe kelimeleri kendine has yollarla Farsça çekimlemek ya da türetmek suretiyle farklı bir anlatım tarzı yakalamayı başarmıştır.

Ripka’ya göre Tarzî'nin üslubu, Safevîler döneminde şehre yeni göçen – bilhassa Türk- ailelerinin, mazmun üretmediği için Arapça ve ağır bir Farsçaya yönelen “şekinci” şairlere tepkisidir (1381:136). Berthels ise Tarzî’yi, “bahr-i tavile, genel ruh hallerinin anlatılması dışında, şakayla karışık mazmun kurma usulünü getirmesi” sebebiyle zikreder (1381:143). Tebrizî de “o, güzel ve zarif söyleyiş ile yapma mastarların şairidir”, der (1376/III: 50). Görüldüğü gibi kaynaklar Tarzî’yi daha çok, latife ile karışık dili ve Farsça üzerindeki tasarrufları dolayısıyla zikreder.

Tarzî'nin üslubu hakkında sistematik bir değerlendirme yapmaya çalışan tek araştırmacı, Mansûr Restgârfesâî’dir. O, *Bâzî Bâ-Elfâz Der-Şi’r* (Şiirde lafızla oynama) konusu içinde Tarzî’yi “Tarz-ı Tarzî” başlığı altında müstakil değerlendirir ve şöyle der:

“Tarzî-i Efşârî on üçüncü hicrî asırda Safevî dönemi şairlerinden olup lafızlarla oynadığı açık olan bir üsluba sahip olmakla meşhurdur. Tarz-ı Tarzî, dil kuralları usulünden kasten sapma, Farsça olan ya da olmayan isimler ile kırık çoğullardan fiiller ve masdarlar kurma, yapma sigalar ve güçlü lafızlarda garip tasarruflara dayanmaktadır” (1372:108). Rastgerfesâî'nin bu değerlendirmesi, “güçlü lafızlarla garip tasarruflara dayanma” yargısında “güçlü lafızlar” ifadesi dışında, tarafımızca ileride gösterilecek örneklerle de desteklenmektedir. Şairin “güçlü lafızlar kullanması” ise, tartışmalı bir konudur.

II. Tarzî'nin Türkçe Şiirleri:

Tarzî'nin birisi mülemmâ olmak üzere üç kaside ve üç rübâîsi Türkçedir. Ayrıca Arapça-Farsça-Türkçe mülemmâ bir gazeli de vardır. Bunların dışında, muhtelif Farsça şiirleri içinde bazı Türkçe beyit, mısra, cümle ya da ifadelere rastlanır.

Tarzî'nin tamamı Türkçe olan kasidelerine baktığımızda ilki, *mefûlü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün* vezninde ve 37 beyittir. Şâh II. Abbas'ı Bağdat'a sefer yapmaya ve orayı ele geçirmeye teşvik eden medhiye kasidesidir. İlk 16 beyitte Bağdat ve civarında, Kerbelâ ile Nefes gibi Şiâca mühim addedilen yerler methedilir. Sonra, Şâh Abbas'ın, -güyâ Osmanlı eliyle harap edilen- Bağdat'ı tekrar alacağı ve inşa edeceği anlatılır. Osmanlılar Yezid, Sefevîler Hazret-i Abbas ile özdeşleştirilir. Kasidenin son 5 beyti ise, Şâh Abbas'a yapılan içten bir duadır.

İkinci Türkçe kaside yine *mefûlü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün* vezninde kalenderî eda içinde yazılmış 6 beyitlik bir fahriyeden ibarettir. Şair bu kasidede şiir tarzını ön plana çıkararak üslubunu, o gün İran'ın muhtelif yerlerinde meşhur olan günlük hayat unsurlarına teşbih eder. Mülemmâ kaside ise, 11 beyit olup "galyân" denen nargile hicvindedir. Nargileye karşı, "bâde" yani içki övülür. Nargilenin cehennemi, içkinin cenneti temsil ettiği belirtilir. İlk üç beyit tamamen Farsça olup dördüncü beyitten sonra mülemma nitelikleri ortaya çıkar.

Tarzî'nin 44 rübâisinden üçü Türkçedir. Ahreb kalıplarında kaleme alınmış bu rübâîlerden ilki hac, ikincisi sevgili vafında, üçüncüsü ise tebriknâme ve dua bahsindedir. Rübâîlerin dili oldukça sade ve hemen hemen Farsça tamlamalardan arınmıştır. Tarzî divanında 177 numaralı gazel Farsça-Türkçe mülemmâdır. Yedi beyitten ibaret bu gazel, Tahran yergisindedir. Yukarıda zikredilen şiirler dışında onun, muhtelif Farsça şiirler arasına yerleştirilmiş Türkçe iki beyit ve bazı mısraları da vardır.

Tarzî'nin Türkçe şiirlerinde bazı dil ve üslup özellikleri dikkat çeker. Azerbaycan şivesi ve XVII. asır Batı Türkçesinin genel karakterini yansıtan bu şiirlerde, az da olsa Doğu Türkçesi özellikleri görülür. Özellikle Güney Azerbaycan'ın her iki Türk coğrafyasıyla ilişkisi olması bakımından yadırganmayacak bu durum, İran'da vücuda getirilen pek çok Türkçe eserde mevcuttur. Örneğin ilk Türkçe kasidesinde kafiye kelimelerinin yönelme hal eki öncesi sessizleri, Çağatay Türkçesinde olduğu gibi yumuşamamış ve bazı beyitlerinde üçüncü ya da birinci tekil şahıs eki, Çağatay Türkçesinde olduğu gibi *nun-kef* ile yazılmıştır:

*Pervâzlandı dil yine Bâgdâdlanma**ka**
Ol burc-ı evliyâya konup şâdlanma**ka***

*Ol hâk-i pâk tek kanı ber-ser-zemîn da**hı**
Çam pây-bendini kırup âzâdlanma**ka** (TK I, b. 1-2: 171)*

*Râh-ı fenâda tûşe-i ta**q**vâ yiter **bang**a
Yo**ğ** işti**h**âm yolda benüm zâdlanma**ka** (TK I, b. 5: 171)*

*Bermek hani ki tâ bu kerem-pî**ş**e kâmilü**ng**
Şâ**g**irdi ola be**z**lde üstâdlanma**ka** (TK I, b. 28: 173)*

*‘Ömrü**ng** binâsı kâ**y**im olup kimse düşmesü**n**
Devrü**ng**de cevr ü zümlle bî-dâdlanma**ka** (TK I, b. 36-37)*

Tarzî, Farsça şiirlerinde denediği Türkçe köklerden Farsça kelimeler türetmek usulünün tersini Türkçe şiirlerinde de denemiştir. Yani, Türkçe olmayan köklerden, Türkçe eklerle “pervâzlanmak, Bağdâdlanmak, Ferhâdlanmak, yâdlanmak, irşâdlanmak” gibi kelimeler türetmiştir:

*Mecnûnam u o hâkda Hâpûra eylerem
Yo**ğ** fâ**ğ**atam cibâlde Ferhâdlanma**ka** (TK I, b. 3: 171)*

*Tâ Dicle vü Furâta gözüm oldu â**ş**inâ
Yâr u diyâr-ı yâda gelür yâdlanma**ka** (TK I, b. 5: 171)*

*Seyr-i sitâre**ve**şlere her kü**ç**e Kebke**ş**ân
Devrinde burc-ı şâbite ir**ş**âdlanma**ka** (TK I, b. 10: 172)*

Tarzî'nin Türkçe şiirlerinde dikkat çeken bir diğer husus da konuşma diline ve yerel şiveye ait tabir ve teşbihlerin kullanılmasıdır. “uldeng” (faydasız, şuursuz anlamında), “başâ götürmek”, “gilân çalavı”, “bizavî” (evsiz barksız anlamında) ve “câna yetirmek” tabiri bunlardan bazılarıdır:

*A**ğ**ız piyâle gibi açma şî**ş**e tek dolma
Götür başu**ñ** sal aya**ğ**ı elü**ñ**den ey uldeng (G. 143/7: 86)*

*Bî-zâyı**ka** yanında yavan a**ş**a ol**ğ**sıram
A**ğ**zı dadın bilenlere Gilân çalâ**v**iyem (TK II, b. 4: 173)*

*Hâdime-i re**ş**k-zen ol hânuma
Kor**ğ**karam âfet yetire cânuma (FK, b. 7: 177)*

Son olarak aşağıda sırasıyla Tarzî'nin Türkçe rübâîleri, kasideleri, mülemmâ gazeli ve muhtelif Farsça şiirler içinde geçen Türkçe beyitleri ile tek mısranın tam metni verilmiştir.

Rübaîler:

Ġam çekme dilâ hac yolu o derdür
Kim hâk-i reh-i hicâz tâc-ı serdür
Mîr hâcımız himmet-i a'câsından
İnşâ-allâh haccımız ekberdür (R. 13: 142)

Bir gül beni hâr u zâr u hayrân itdi
Gönlümi hâzîn dîdemi giryân itdi
Nergisleri tek iyledi bîmâr beni
Zülfî gibi hâlümü perîşân itdi (R. 21: 143)

Hânâ sena sâl u mâh bayram olsun
Maşrıķves elinde gün gibi câm olsun
Ni'met çok u düşmen yok u maḥbûbe mübâḥ
Devrinde müdâm bile eyyâm olsun (R. 25: 144)

Kasideler:

mef'ülü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün
Pervâzlandı dil yine Bağdâdlanmaķa
Ol burc-ı evliyâyâ konup şâdlanmaķa
Ol hâk-i pâk tek kanı ber-ser-zemîn daḥı
Ġam pây-bendini kırıp âzâdlanmaķa
Mecnûnam u o hâkda Hâpûra eylerem
Yok tâķatum cibâlde Ferhâdlanmaķa
Kûbıyla mîḥlanmadı saḥrâ vü Bâgdâd
Ya'nî ki evliyâ ile evtâdlanmaķa
Râh-ı fenâda tûşe-i takvâ yiter baña
Yok iştihâm yolda benüm zâdlanmaķa
Tâ Dicle vü Furâta gözüm oldı âşinâ
Yâr u diyâr-ı yâda gelür yâdlanmaķa
Cennâtdan baḥîl idi Râḥbâr u taḥthâ?
Enhâr âḥîr-i Furât'dan üstâdlanmaķa⁴
Bağdâd bir ḥuceste mekân-ı şerîfdür
K'evşâfî râst gelmez [ol] a'câdlanmaķa
Seyr-i miyân-ı şehr kılup yaḥşı yaraşur
Cisrüng kenârı yâr ile mî'âdlanmaķa

*Seyr-i sitāreveşlere her kûçe Kebkeşân
Devrinde burc-ı şābite irşādlanmağa*

*Her geh ki eylerem Necef ü Kerbelāyı yād
Sıgmaz zemīn-i huld-ı berīn yādlanmağa*

*Hāşā ki girerüm İrem olsa rızā virem
Ol buğ'a-i şerīfden eb'ādlanmağa*

*Selmānında mezca'ı Dārü's-selām olan
Yā Rab ki onda sal beni miqdādlanmağa*

*Hoş dil-güşā maqāmdur ammā ne fāyide
Koymaz Yezīdler bizi dil-şādlanmağa*

*Te 'mūr u muhālif olupdur şaṭ-ı Furāt
Mü 'min mezākı meyl ide mürdādlanmağa*

*Biz bendeler o Ka'be-i āmālūñ ehliyüz
Yā Rab ki koyma onları mu'tādlanmağa*

*Bāğdādımız harābdur ammā ümīdvār
'Abbās eliyle el vire ābādlanmağa*

*Hoş ol ki tapa neşv ü nemā Bāğdādda
Şābuñ nihāl kāmēti şimşādlanmağa*

*'Abbās-ı şānī ol ki seg-i kūyı 'ār ider
Cemşīd rüzgār ile hem-zādlanmağa*

*Ol seyyidü'l-mülük ki cedd-i mükerremi
Eflāk bā'ışidür [o] icādlanmağa*

*Tā müjde-i vücūd-ı şerīfi virülmedi
Adem arada kalmadı evlādlanmağa*

*Dāred hasūd o tama' ānki cünūyed
Çün ārzū-yı dīv perī-zādlanmağa*

*A'dā ki hūn-ı fāsīde maşrūfdur teni
Hoşdur sinān-ı şāhla feşşādlanmağa*

*Bed-hāh hāk-sārı başı teprenür velī
Şemşīr-i ābdār ile berbādlanmağa*

*Çoklansa tīre-baḥt 'adūsı ne gām gelür
Şāhına qarğa zürbesi? şayyādlanmağa*

İkbâl-i şâh tahtına bağlar 'aduv elin
Leylâclansa⁵ 'arşa-i nerrâdlanmağa

Dāvüdvâr 'azmi anı mûmlandırur
Düşmen tedebbür eylese fülâdlanmağa

Bermek hani ki tâ bu kerem-pîşe kâmilüing
Şâgirdi ola bezlde üstâdlanmağa

Hâtem budur tarîka-i ihsânda lik onuñ
Başışide tâli 'i varidi adlanmağa

Ol bânî-i binâ-yı 'adâlet ki dehrde
Bünyân-ı zulmü koymadı bünyâdlanmağa

Nağ^{-ı} zemîn-i hıttâ-i Bâgdâd yakışur
A 'dâ-yı dîn ü devleti cellâdlanmağa

Şâhenşehâ kemîne-du 'â-gü-yı Tarziyem
Mürşid derine gelmişem irşâdlanmağa

Nüşirevân-ı vahtsın u zıll-i 'adlîñe
Çoklar gelür ümîdle imdâdlanmağa

Men hem sitem-keşide-i zulm-i zamâneyem
Yet dâda koyma bendeñü feryâdlanmağa

Virdüm du 'â-yı şâh-ı 'adâlet-penâhadur
Her geh 'azîmet eylerem evrâdlanmağa

Tâ şadr-ı mülk-i rûh virür çâr-ıtab 'a şulh
Her geh kıllur mülâhaza ezdâdlanmağa

'Ömrüing binâsı kâyim olup kimse düşmesün
Devrünüñde cevr ü zulmle bî-dâdlanmağa (K. 12: 171-173)

mef'ülü fâ'ilätü mefâ'ilü fâ'ilün

Tarzî benüm ki hâside âteş 'alâviyem
Tâze sözün bil... tâze kallâviyem

Qadr-i tılâ-yı hâlişimi cevherî bilür
Nâdân yanında hâkla gerçi müsâviyem

Küteh-nazar görür beni yerde güneş gibi
Şüretde gerçi arzîyem ammâ semâviyem

Bî-zâyıka yanında yavan aşâ oğşıram
Ağzı dadın bilenlere Gilân çalâviyem?

*Hurdıyla hürd-sâlem u pîriyle sâl-hord
Ben tıfl-ı şîr-hâra vü baba pilavıyam*

*Tarzıyla fi'l-meşel o közem her diyârda
Efsâr ili içinde velî o bizâviyem⁶ (K. 13: 173-174)*

Mülemmâ kaside:

*fe'îlâtün fe'îlâtün fe'îlâtün fe'îlün
‘Âkilem ‘âkıl ü ferzâne ne-mî-ğalyânem
Nîstem ebleh ü dîvâne ne-mî-ğalyânem*

*Dûd-ı erzânî-i eclâf çü şenbe bî-hûd
Mî-revem cum ‘a be-meyhâne ne-mî-ğalyânem*

*Ger be-cebrî bâ-yekî ez-mey ü galyân be-meşel
Mey-keşem sâğâr ü peymâne ne-mî-ğalyânem*

*Muflaka el kâmişından götürüp ol dūduñi
Koymuşam mihter ü çopana ne-mî-ğalyânem*

*Būy-ı zîşti ki der-îm dūd-ı keşîfest naşîb
Olmasun hiç müselmâna ne-mî-ğalyânem*

*‘Âkıl u bâliğ olan âteşe salmaz mâlın
Nağd ü cinsüm ne için yana ne-mî-ğalyânem*

*Şerbet-i vaşl gerek sūhte teşne-lebe
Âteş ü dūdla kim kana ne-mî-ğalyânem*

*Zîkrle cennet olurken ne için ben gezdüm
Ağzımı dūdla nîrâna ne-mî-ğalyânem*

*Mî-besed dūd-ı dil ü âteş-i ‘ışkâm ber-ser
Der-firâk-ı ruğ-ı cânâna ne-mî-ğalyânem*

*Dil-berem şem ‘-i duhân kâkül ü men mî-gerdem
Gird-i ân şem ‘ çü pervâne ne-mî-ğalyânem*

*Bende-i şâh-ı şehân ü şâh-tarzam Tarzî
Nîst çün şîve-i şâhâne ne-mî-ğalyânem (K. 14: 175)*

Mülemmâ gazel:

*fe'îlâtün fe'îlâtün fe'îlâtün fe'îlün
Sene ma ‘lūm ola kim ben de ne-mî-Ṭabrānem
Tā ramağ var firâkında ne-mî-Ṭabrānem*

‘Azîm-i tûf-ı şühedâ dârem ü mî-Bağdâdem
Mülk-i Rey ber-‘ömür erzende ne- mî-Ṭabrânem

Suyı ger âb-ı hayât olsa ki Rey'den giçdüm
Dönse toprağı eger kıanda ne- mî-Ṭabrânem

Ger nesîmeş heme-i feyz-i ‘İsî bâşed
V'er şevved mürde der-û zinde ne- mî-Ṭabrânem

Âñcünân rence zi-Ṭabrân şode nefsem ki eger
Kes şevved ber-ser-i kes kende ne- mî-Ṭabrânem

Var idüm tâ var idianda bizüm mîrzâlar
Çün olar durmadılar mende ne- mî-Ṭabrânem

Mîvesi mâye-i teb-lerz ü hevâsı muhlele
Mâ'ihâ leyse güvârende ne- mî-Ṭabrânem (G. 177: 106)

Beyitler:

Ağız piyâle gibi açma şîşe tek dolma
Götür başuñ sal ayağı elüñden ey uldeng⁷ (G. 143/7: 86)

Hâdime-i reşk-zen ol hânuma
Korqaram âfet yetire cânuma (M. 3/7: 177)

Mısra:

Ol halka-i zülfden bu başa (G. 225/3: 136)

III. Tarzî'nin Farsçada Türkçe Gramer Etkisi ile Oluşturduğu Folklorik Üslup:

Tarzî, şaka veya mutâyebede, XVII. yüzyıla kadar klasik Fars şiirinde görülmeyen bir üsluba sahiptir. Bu üslup, Fars şiirindeki “elitist” ekollerden uzaktır. Gelenekle ya da Sebki Hindî ile bağdaşmaz. Klâsik mazmunlar ve üst dil icrasından uzaktır. Muhteva, halk tabakalarının anlamasına müsaittir. Dili, Farsça ile Türkçenin türlü imkanlarına dayanan kurgusalıktadır. Kısacası o, gazel, kaside, rübâî ve mesnevî gibi geleneksel kalıplar içinde, folklorik bir dil ve anlatıma sahiptir.

Tarzî farklı üslubunu şuurla uygulayan bir şairdir. O, sahip olduğu değişik tarzın farkında ve bununla gurur duymaktadır. Bu tür duygularına örnek vermek gerekirse:

Turâ Tarziyâ sad-hezâr âferîn
Ki tarz-ı garibî cedîdîdî⁸ (G. 200/9: 121)

Der-subhan tarz-ı nevî muhterî'îdî Tarzî
Acebî nîst eger tarz-ı tu mî-mergûbed⁹ (G. 66/8: 40)

Menem ân ki ez-berây-ı tu tarzîk tâze kerdem ihtirâ'
Tuyî ân ki mî-tegâfûlî vü gazelî ne-mî-konî istima¹⁰ (G. 134/1: 81)

Şairin, kendi tarzıyla iftihar ettiği beyitlere örnek verirsek:

Tarz-ı Tarzî ki mutarraz be-tırâz tarabeset
Bişnev ey dil-ber-i ferzâne ki in hem tarzîst¹¹ (G. 38/7: 24)

Eger der-ehl-i suhan best nîm-cû insâf
Be-tarz-ı Tarzî-i Efsâr nîst tarz-tırâz¹² (G. 116/6: 68)

Tarzî'nin Farsça şiirlerinde gerçekleştirdiği önemli yenilik ve tasarruflar vardır:

a. Türkçe Kelime ve İfadelerin Farsça Kaide ve Şekiller İçinde Kullanılması: Tarzî'nin üslubunu özgün kılan ve benzerlerinden ayıran en önemli nitelik Türkçe kelime ve ifadelerin Farsça kaide ve şekiller içinde kullanılmasıdır. Tarzî, bazı Türkçe isim ve fiilleri, Farsça fiil çekimi kaideleri içinde sarf etmiştir. Yani Türkçe isim ve fiilleri kök olarak alıp bunlara, Farsça masdar ekleri getirerek çekimlemiştir. Aslında Tarzî'den önceki dönemlerde de, eğlence ve alay maksadıyla yazılan benzer kullanımlara Köprülü'nün de belirttiği gibi (2004: 59) "tarzîk" adı veriliyordu.¹³ Bu tarz şiirlerde mülemma usulüne sık sık başvuruluyorsa da "tarzîk"ın asıl ayırt edici yönü, Türkçe'nin, kural olarak yan yana gelmeyecek şekilde Farsça unsurlarla birleştirilmesidir. Belirtilen durum, Türkçenin başka dillerle ilişkileri bakımından, Johanson'a göre "genel kopyalar" diye adlandırılan ve dilin işlek türetme kurallarının değiştirilmesi için ilişkide bulunulan diğer bir dilden malzeme kopyalamasına dayanan sisteme benzemektedir. Buna göre, "bir dil, temel kodu; diğeryse kendisinden bir unsurun (birlik, yapı) kopyalandığı kodu oluşturur. Yabancı unsurlar sadece örnek durumundadır ve hiçbir zaman temel koda ilave edilen kopyayla aynı değildirler" (2007: 29) Örneğin Tarzî aşağıdaki beyitlerde, "söndürmek", "bıçak", "yazılmak" (kebab olmak anlamında) ve "açılmak" kelimelerini Farsça şimdiki zaman kaidesine göre çekimlemiştir:

Ey kem-nümâ dîdâr-ı men bisyâr mî-müştâkamet
Mî-söndürî her bâr eger sad bâr mî-müştâkamet¹⁴

Goftem eger râz-ı turâ gûyem be-kes bî-ihdiyâr
Goftâ eger mî-dem zenî çün berre mî pıçakamet¹⁵ (G. 22/1 ve 7: 15)

Ey lâle-i sîr-âb-ı men kâm-ı dil-i bî-tâb-ı men
Fikrî be-kon der-bâb-ı men v'er ne dilem mî-yaziled⁶

Âmed behâr u der-çemen mî-hurremed serv ü semen
İllâ dil-i pür-hûn-ı men her gonçei mî-açiled⁷ (G. 98/3 ve 4: 60)

Aşağıda işaretli kısımlarda Tarzî'nin Türkçe kelimeleri, Farsça mastar, türlü mazî çekimleri, fiillerin olumsuz çekimi, Farsça fiilimsi ya da başka şekillerde kullandığı görülmektedir:

Çün der-kıyâfe gül-i tavîl abmakîde-end
Mînnet Hudâyırâ ne-uzunîde-îm mâ¹⁸ (G. 10/3: 7)

Ez-tarzhâ-yı köhne melûlid hâtires
Tarzî be-tarz-ı tâze der-în bâğ açıld⁹ (G. 88/7: 54)

Telhîde-kâm-ı ser ki ebrûda çün keber
Ey dil tam' zi-şehd-i lebeş çün meges me-kes²⁰ (G. 115/7: 70)

Zi-lâm-ı leb-i yâr balîd lafz
Zi-Kâf-ı kelâmeş kemâlîd lafz²¹ (G. 131/1: 79)

Âhen-dilî be-sîm-tenân öğredânde
Hûbân-ı şehrrâ heme haddâd kerde²² (G. 197/8: 119)

Cehîmîde cem' ez-gelîdîdenet
Behîştîde meclis çü gidîde²³ (G. 200/9: 121)

Tarzî, sadece Türkçe asıllı kelimeleri Farsça tasrif etmemiş, aynı zamanda Türkçe kelimelere Farsça unsurlar ya da Farsça kelimelere Türkçe unsurlar katmak suretiyle onlara çeşitli işlevler kazandırmıştır. Örneğin aşağıda ilk beyitte Türkçe “tut, bağla ve götür” ifadesi emir haline “be” Farsça emir ekiyle birleştirilmiştir. İkinci beyitte ise, Farsça “est” eki yerine aynı anlam-lı Türkçe “dür” yani “dır” eki kullanılmıştır:

Muhtâc nîstî be-dut ü bağla ve götür
Ez-hâcîbîn işâre be-mâ mî-kifâyeted²⁴ (G. 75/6: 46)

Kâret ey dûst bî-vefâtdür
Heme meylet cüdâtdür²⁵ (G. 105/1: 64)

Tarzî Farsça şiirlerinin pek çok yerinde, aşağıdaki beyitlerin işaretli kısımlarında görüldüğü gibi, belirli bir düzene bağlı kalmadan Farsça her tür yapı ve kalıp içerisinde Türkçe unsurlara yer vermiştir. Yukarıda değindiğimiz gibi, bu tür kullanımlar genel kopyalama içinde değerlendirilebileceği gibi, İran'da gelişen Türkçenin Farsça ile, şair tarafından “tarzik” diye adlandırılan üslup çerçevesindeki, hususî bir ilişkisi de olabilir:

Yâ Rab rukebâ-yı tu be-kûrend
*Bînem ki ellerin çekende*²⁶

Ve ân kes ki bed-i men u tu gûyed
*Ân bih ki zebânını kesende*²⁷ (G. 4/3 ve 4'ü: 4)

Hest didâr-ı yâr fasl-ı bahâr
*Rûy-ı ağıâr mevsim-i kış-est*²⁸

Âşıkî kâr-ı kâr-dânân-est
*Hânden-i ders iş-i bî-iş-est*²⁹ (G. 29/6 ve 7: 19)

Dinle ey tülle ki ân âhû-yı vahşî geldi
*İsket ey tâyir-i cân dil-ber-i tennâz âmed*³⁰ (G. 92/4: 56)

Koymazidüm ki bir kadem ez-pey-i dil-berân reved
*Olsaydı eger gönül der-kef-i ihtiyâr-ı men*³¹ (G. 187/6: 112)

Bakışı bâ'is-i za'fiden-i dil
*Gamzesi kâfir-i istemkâre*³² (G. 199/7: 120)

Zihî zi-heybet-i tîg-i tu arslan âciz
*Zi-şevket-i tu zemîn belki âsmân âciz*³³ (K. 6/1: 160)

Tarzî'nin Türkçe kelimeleri Farsça sarf kurallarına göre çekimlemesi ya da Farsça ifadelerle Türkçe unsurlar eklemesi ilk anda, mülemmâ tarzında şiirler vücuda getirdiğini düşündürebilir. Ancak bu tür kullanımlar dikkatle incelendiğinde, mülemmâdan önemli farklılıkları olduğu görülür. Çünkü mülemmâda temel kaide, mısra veya beytin bir kısmının bir lisanla, diğer kısmının başka bir lisanla/lisanlarla yazılmasıdır (M. Naci 1996:129, Tahirü'l-Mevlevî 1994:106). Bir başka görüşe göreyse, beytin mısralarının biri bir lisan, diğeri başka bir lisanla yazıldığında mülemmâ olur (Bilgegil 1989:270, Dilçin 1997:506). Bu tür şiirlere telmi denir. Şiirde yer alan Arapça ya da Farsça mısralar, bir başka şaire ait olmamalıdır. Aksi takdirde telmi değil tazmin olur (Saraç 2004:267). Oysa yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi Tarzî, şiirin bir beytini veya mısraını farklı bir dilde yazmamıştır. O, Farsça bir unsur yerine Türkçe bir unsur getirmektedir. Bu unsuru ise çoğu kez, Farsça gramer kurallarına göre sarf etmektedir. Dolayısıyla her iki dilin de kurallarına aykırı bir durum ortaya çıkmaktadır. Yani Tarzî, kurgusal bir dil ve üslup oluşturup bunu kasten böyle kullanmaktadır.

Öte yandan, mülemmâ yazarken, kullanılan diller, sahip olunan dilin gramer kurallarına uygun olmalı, gülmece ve alay yollu olmamalıdır (Ünver 1998: 60). Divanında ve örneklerde açıkça görüldüğü gibi hem kul-

landığı dillerin gramerine aykırı tasarrufları olan hem de gülmece ve alayı esas alan Tarzî, açık bir şekilde mülemmâ dışında, “tarzik” denebilecek bir usulü takip etmiştir.

b. Farsça Yapma Fiiller: Tarzî, Farsça fiil teşkilinde, Türkçeyi Farsça karşısında bariz şekilde etkin hale getirerek kendi kurgusal dil anlayışı içinde, sadece Türkçe unsurları Farsça kaidelerle çekimlemekle kalmamış, Farsça kelimeleri yaygın oluşum kuralları dışında fiilleştirmiştir. Bilindiği gibi Farsçada aslı masterların sonuna, *dal-nun* ve *te-nun* (*den-ten*) harfleri gelir. Yapma masterlar ise, hal gövdesi ile Arapça bir masterın, Farsça-Arapça bir isim, bir sıfat, bazen de bir zarfın sonuna *ye-dal-nun* harflerinden müteşekkil *iden* son ekinin getirilmesiyle teşkil olunan masterlardır (Şahinoğlu 1997:187). Yapma masterların yaygın kullanımlı olanları vardır. Bunlar, şairler ve Farsça konuşanlar tarafından iyi bilinir. Her Farsça kelime ile master oluşturulmaz. Ancak Tarzî, Farsça isim, sıfat, zarf ayrımı yapmaksızın pek çok kelimedden master teşkil etmiştir. Üstelik bunların pek çoğunu, birleşik fiil yerine kullanmıştır. Yani bir isimle *kerden*, *gerdiden*, *şoden* vb gibi yardımcı fiillerin birleşmesiyle oluşan birleşik fiiller yerine, kendi kurguladığı yapma fiilleri tercih etmiştir.

Aşağıdaki örneklerde, *be-hâl-i peleng tebdil şoden* (kaplan haline gelmek), *sayd kerden* (avlamak), *eşk rihten* (gözyaşı dökmek), *âh keşiden* (âh çekmek), *âşikâr kerden* (ortaya çıkarmak/koymak) birleşik fiilleri yerine, söz konusu fiillerin ilk kelimelerinin sonuna, yapma fiil eki getirilmiş şekilleri kullanılmıştır. Şüphesiz ki böyle bir tasarrufta, ana dili Türkçe olan şairin, Türkçedeki isimden ekler yoluyla fiil türetme alışkanlığıyla hareket ettiği açıktır:

Hezârân şükr Rabbü'l-âlemînâ
*Kisaydânîdem ân âhû-yı Çînâ*³⁴ (G. 17/1: 11)

Zi-bes eşkîdem âbem nîst der-çeşm
*Zi-bes âhîdem âhem der-ciger nîst*³⁵ (G. 27/2: 17)

c. Arapça Yapma Fiiller: Tarzî, yukarıda bahsettiğimiz usul üzere, Türkçeden gelen alışkanlıkla, Arapça kökenli kelimeleri de fiil gibi kullanıp çeşitli sigalarda çekimlemiştir. Aşağıdaki beyitlerde işaretli kısımlar, bu duruma örnektir:

Pey-i feyz-i nûri zi-hurşîd-i rûyet
*Hilâlidem ey bedr der-cüst-cüyet*³⁶ (G. 23/1: 15)

Ân pâdişâh-ı hüsn ki arz-ı tecemmülîd
*Derdâ ki did ve ez-men-i miskîn tegâfûlîd*³⁷ (G. 88/1: 54)

d. Standart Farsçadan Gramatikal Sapmalar: Johanson'a göre fiil çekiminde Türkçe ile Farsçanın ortak yönü azdır. Farsça, Türkçe fiil çekim sistemine eğilim göstermemiştir (2007: 85). Ancak Tarzî, Farsça fiillerin türlü zaman-kip çekiminde ve fiilimsi kullanmada kendine has bazı değişikliklere gitmiştir. Bu değişikliklerde, Türkçenin isim köklerinden fiil türetme kuralının etkileri görülmektedir. Örneğin aşağıdaki beyitlerde yüklemler, birleşik fiillerle çekimlenerek “mî” şimdiki zaman ekini birleşik fiilin iki unsuru arasına alması gerekirken, yardımcı fiil düşmüş ve “mî” zaman edatı asıl unsurun başına getirilmiştir:

Mî-nigâhî ber-men u mî-iltifâtî bâ-rakîb
Bâ-men yek-reng ey ra'nâ du rengîden çirâ³⁸ (G. 8/3: 6)

Ne-mî-kat'am ümîd ez-vuslat ey dûst
Eger hicret merâ mî-bend bended³⁹ (G. 49/4: 31)

Şu örneklerde, birleşik fiilin yardımcı unsuruna fiilimsi gelmesi gerekirken, birleşik fiilin isim unsuruna fiilimsi eki eklenmiştir:

Rûşenîde heme zerrât-ı cihân
Tâ zi-rûy-ı tu nikâb üftâde-est⁴⁰ (G. 36/2: 23)

Hurşîd-tal'atân ki zi-mâ tegâfülend
Derkideî dilâ ki çerâ mî-tegâfülend⁴¹ (G. 73/1: 44)

Sonuç

Türk ve Fars edebiyatları, İslam medeniyeti etkisinde gelişmiş iki köklü ve zengin edebiyattır. Bu edebiyatların, aynı kültürel temeli, tarihi ve coğrafyayı paylaşması, karşılıklı etkileşimi doğal kılmıştır. Ancak, pek çok çalışmada, sadece Fars edebiyatının Türk edebiyatına etkisi üzerinde durulmuştur. Türk edebiyatı ise, Fars edebiyatının gölgesinde gelişmekle itham edilmiştir. Oysa İslamiyet'ten sonra İran'da gelişen ve “Fârsî-i Derî” denen Yeni Farsçanın abidevî şahsiyetlerinin pek çoğunun Türk kökenli olması bir tarafa, Türk dil ve kültüründen pek çok unsur, Fars şiirini derinden etkilemiştir.

Tarzî'nin şiirlerinde Türkçe kelimelerden türetilen Farsça fiillerin Farsça kaidelerle çekimlenmesi, o güne kadar oluşan Farsça şiir için önemli bir yeniliktir. Onun kullandığı bu usul, Johanson 2007'ye göre, genel kopyalama teorisine uygun bazı unsurlar içermektedir. Her ne kadar şaka, latife ya da mutayebe tarzında yazılmış gibi görünse de bu şiirler, devrinde Farsça edebiyat için folklorik sayılabilecek bir tarzın ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Çünkü bu şiirlerin dili sade ve amiyane olup o dönemde Farsça

şiiirde gelişen üsluplar gibi stilistik ve geleneksel değildir. Halk dilinden pek çok kelime ve deyim içerir.

Tarzînin Farsça şiiirlerinde kullandığı bu usul, ilk anda mülemmâ gibi anlaşılrsa da aslında, mülemmânın “alay amaçlı olmama ve kullanılan dillerin gramerine aykırılık içermemek” gibi temel kurallarının dışındadır. Aslında o, eski dönemlerden beri “tarzîk” denen bir şiiir tarzını geliştirerek, Türkçe ile Farsçanın karışımı sun’î bir anlatım tarzı oluşturmuştur. Kendi döneminde, özellikle Safevî sarayı çevresinde beğeni ve kabul gören bu tarzın elimizdeki bilgilere göre, Molla Fevkî tarafından da taklit edildiği anlaşılmaktadır.

Tarzî’nin Türkçe şiiirleri az sayıdadır ama o gün İran’da kullanılan Türkçe ve Türk şiiiri hakkında önemli ipuçları içermektedir. Türkçe şiiirlerinde, Farsça şiiirlerinde yaptığının tersini –Farsça ve Arapça köklerden Türkçe fiiller üretmek- uygulayan Tarzî, hem o dönemki Batı Türkçesi hem de Çağatayca’nın özelliklerini Türkçe şiiirlerine yansıtmıştır. Bu da Çağatayca’nın o dönemde etki alanının ne kadar geniş olduğunu göstermektedir.

Tarzî’nin dil ve anlatım tarzı bakımından Türkçenin Farsçaya etkilerini yansıtan tarzı, dikkatimizi çok önemli bir noktaya çekmektedir: Türk dil ve edebiyatının Fars dil ve edebiyatına etkisi ön yargılardan uzak ele alınarak dil ve anlatım tarzı yanında, muhtevaya ait unsurlarda da aranmalıdır.

Açıklamalar

¹ Bu konu, bir taraftan İranlı edebiyat tarihçilerince küçümsenirken öte yandan ülkemizde de ya müsteşrikler ya da İranlı yazarlar gözüyle değerlendirilmektedir. Dolayısıyla XIX. asrın ikinci yarısından sonra özellikle Batılı müsteşriklerin öncülüğünde dile getirilen ve günümüzde de kabul gören “Klasik Türk Şiiirinin herhangi bir geçmişinin olmadığı”, “tamamen Fars kültürünün etkisinde kaldığı”, “Fars şiiirinin taklidi olduğu”, “hatta tamamen İran zevkini taşıdığı” gibi hiçbir ilmî gerçeğe dayanmayan ve sübjektif bakış açısını yansıtan görüşlerin ağırlığı devam etmektedir (Kartal 2008:15-16). Oysa Arap şiiirini pek çok konuda birebir takip yoluyla model alan Fars şiiirindeki durum “taklit” olarak nitelenmezken, Türk şiiirinin Farsça şiiiri model alması “taklit”ten de öte şahsiyetsizlik olarak nitelendirilmektedir (Kartal 2008:80).

² Johanson bu konuyu (2007: 75) ana hatlarıyla şöyle anlatır: “Türk ve İran dillerinin karşılıklı etkileşimleriyle ilgili olarak Benzing, İranlılarla Türkler arasındaki eski ilişkilerin dile yansımaları hakkında hemen hemen yok denecek kadar az şey bildiğine işaret eder. Birçok soru henüz cevaplandırılmamıştır. Eskiden başlamış bir yakınlaşma olduğu açıktır. Doerfer’e göre Farsça çoktandır Türk dili tipine meyletmektedir ve bazı durumlarda hiç de Hint-Avrupa olmayan bir görünüme sahiptir. Yakınlaşma derecesi Farçanın daha eski devirlerinde özellikle sentaks açısından, dikkat çekici bir seviyeye ulaşmıştır.

Orta Farsça zamanından bu yana, Farsça artan bir şekilde Türkçeye birleşme noktasına doğru hareket etmektedir”.

- ³ Bu konuda Tarzî şöyle der: Fevkî tahallusîde aduvv-i tehattî-i men est/Der-bezm-i tarz eger tama‘ad ber-men irtifâ (Tarz bezminde benden yukarı çıkmayı arzu ederse de Fevkî mahlas edinmiş (kimse), benim altımda bir düşmandır (K. 20/9: 190).
- ⁴ Mısraın vezni bozuk.
- ⁵ Halk arasında “Leclâc” diye bilinen bir kumarbaz ya da çok başarılı bir satranç oyuncusudur. Kumarbazların piri ve öncüsü olarak tanınır. Bazıları da onu, satranç oyununun mucidi olarak kabul ederler (Yıldırım 2008:485).
- ⁶ Zaviyesiz, sığınılacak yeri olmayan anlamında.
- ⁷ Güney Azerbaycan konuşma dilinde “urdeng” olarak da söylenen bu kelime, faydasız, suursuz, ahmak ve işe yaramaz gibi anlamlardadır.
- ⁸ Garip bir tarz yarattığın için sana yüz bin kere aferin Tarzî!
- ⁹ Sözde, yeni bir tarz ortaya koydun ey Tarzî! Tarzına rağbet edilirse, bu garip değildir.
- ¹⁰ Ben, senin için yeni bir tarz icat etmiş kişiyim. Sen ise, bilmezden gelip tek bir gazel dinlemiyorsun.
- ¹¹ Tarzî'nin tarzı, sevinçten ilhamla oluşturulmuştur. Dinle ey akıllı sevgili! Bu da bir tarzıdır.
- ¹² Eğer söz ehlinde birazcık insaf varsa, (şunu kabul ederler ki) Tarzî-i Efşâr'ın tarzı gibi bir tarz yoktur.
- ¹³ Nitekim Âşık Çelebi, Hayâlî Bey'in bir beytinde “hem-kanat” tabirinin kullanılmasının, işitenler tarafından “terzik” olarak değerlendirildiğini söylemektedir: “Lâ-mekân seyrinde ankâ ile olur hem-kanat/Bâl-i himmetle şol anadan toğanın yügrüğü. İşidenler hem-kanat tabirin istikbâh itmîşler. Hem lafz-ı Fârsîdür kanad Türkîdür nice terkîb olur diyü istihzâ idüp *terzîkdür* dimişler” (Kılıç, 2010/III: 1510).
- ¹⁴ Ey az görünür! Gözüm seni görmeyi çok arzuluyor. Seni yüz kere de arzulasa, her defasında (bu ateşi) söndürüyorsun.
- ¹⁵ Dedim ki eğer sırrını bir kimseye istemeden söylersem? Dedi: Konuşursan seni kuzu gibi bıçaklarım/boğazlarım.
- ¹⁶ Ey benim suya kanmış lalem! Gücsüz düşmüş gönlümün arzusu! Benim hakkımda bir düşün yoksa gönlüm (yanarak) kebab oluyor.
- ¹⁷ Bahar geldiğinde çemende servi ve yasemin mutlu oldu. Benim kan dolu gönlüm dışında her gonca açılıyor.
- ¹⁸ Görünüşte, uzun gül gibi ahmaktırlar. Allah'a şükür ki uzun boylu değiliz.
- ¹⁹ Gönlü eski tarzlardan sıkıldığından Tarzî, bu bağda yeni tarz açtı.
- ²⁰ Ümitsiz başta kaş, keber otu gibi (acıdır). Ey gönül! (yarın) dudağı balından sinek gibi, (ayak) kesme.
- ²¹ Lafız, yârin dudağının lamından bal aldı. Lafız, kelâmı Kâf'ından kemâl buldu.

- 22 Sert gönüllüğü gümüş tenli (güzellere) öğretince, şehrin bütün güzelleri demirci/zindancı oldu.
- 23 (Ey rakip!) Gelmenle meclis cehennem, gitmenle cennet oldu.
- 24 İhtiyacın yok, tut, bağla ve götür. Kapıcılardan bize bir işaret yeterlidir.
- 25 Ey dost için vefasızlıktır. Bütün meylin ayrılığadır.
- 26 Ya Rab ellerini çektiğinde rakiplerinin (düşmanlarının) körlüğünü görürüm.
- 27 Senin ve benim (için kötü düşünenin) dilini kesmek daha iyi (dir).
- 28 Sevgilinin yüzünde bahar, rakibin yüzünde kış mevsimi vardır.
- 29 Âşıklık, işten anlayanların işidir. Ders okumak (da) işsizdir işidir.
- 30 Ey tuzak! Vahşi ceylanın gelişini dinle. Ey can kuşu sus! Zira nazlı sevgili geldi.
- 31 Eğer gönlüme hükmetmek elimde olsaydı, sevgililerin arkasından bir adım gitmesine izin vermezdim.
- 32 Bakışı, gönlü zayıflatmaya sebep, gamzesi (ise) zalim kafirdir.
- 33 Senin kılıcının heybetinden arslan aciz. Senin görkeminden sadece yeryüzü değil gökyüzü bile aciz.
- 34 Alemlerin rabbine binlerce şükür olsun ki o Çin ahusunu avlayabildim.
- 35 Öylesine ağladım ki gözümde yaşım yok. Öylesine âh çektim ki çiğerde âhım/nefesim kalmadı.
- 36 Yüzün güneşinden (yani) bir nur feyzi peşinden ey dolunay! Seni aramaktan hilal gibi belim büküldü.
- 37 O güzellik padişahı, süslü (güzelliğini) arz etti. Ne yazık ki görüp ben zavallıdan yüz çevirdi.
- 38 Bana bakıyor ama, rakibe iltifat ediyorsun. Benimle tek renk (olup rakibe) iki renkte (açmak) nedendir, ey latif (gül).
- 39 Ey dost! Göç ayağımı bağlasa da, kavuşmaktan ümit kesmem.
- 40 Yüzündeki peçe düşünce, dünyanın bütün zerrelere aydınlandı.
- 41 Güneş yüzlü (sevgili)ler bizden habersizdirler. Ey dil! Onların bizden niçin habersiz olduğunu anlıyorsun.

Kaynaklar

- Berthels, E.G. (1374). *Târih-i Edebiyât-ı Fârsî*. Çev. Sîrûs İzedî, Tahran: yy.
- Bilgegil, M. Kaya (1989). *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*. İstanbul: Enderun.
- Dilçin, Cem (1997). *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*. Ankara: TDK Yay.
- Doerfer, Gerhard (1975). *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen, IV Band*. Weisbaden: Steiner.
- Hayyâmpûr, A. (1368). *Ferheng-i Suhanverân*. C. II. Tahran: İntişârât-ı Tilâye.
- Hümâî, Celâleddîn (1340). *Târih-i Edebiyât-ı Îrân*. Tahran: Kitâbfürûşî-i Furûgî.

- İrşâdîferd, Âdil (1379). *Ferhengnâme-i Vâjegan-ı Türkî Der-Zebân ve Edebiyât-ı Fârsî*. Erdebil: İntişârât-ı Bâğ-ı Endîşe.
- Johanson, Lars (2004). "Bilateral Code Copying in Eastern Persian and Soyth-Eastern Turkic". Csató, Éva Agnes & Isaksson, Bo & Jahani, Carina (eds.). *Linguistic convergence and areal diffusion. Case studies from Iranian, Semitic and Turkic*. London & New York: RoutledgeCurzon.205-214.
- Johanson, Lars (2007). *Türkçe Dil İlişkilerinde Yapısal Etkenler*. Çev. Nurettin Demir. Ankara: TDK Yay.
- Kartal, Ahmet (2011). "Türk-Fars Edebî İlişkileri". *Şiraz'dan İstanbul'a*. İstanbul: Kriter Yayınları. 15-95.
- Kılıç, Filiz (2010). *Âşık Çelebi-Meşâirü'ş-Şuarâ*. C. III. İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yay.
- Köprülü, M. Fuat (2004). *Edebiyat Araştırmaları*. Ankara: Akçağ Yay.
- Mermer, Ahmet ve Neslihan Koç (2005). *Eski Türk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yay.
- Muallim Nâci (1996). *İstulâhât-ı Edebiye*. Yay. Haz. M. A. Yekta Saraç. İstanbul: Risâle Yay.
- Muîn, Muhammed (1371). *Ferheng-i Fârsî*. C. V. Tahran: İntişârât-ı Emîr Kebîr.
- Nasrâbâdî, Muhammed Tahir (1378). *Tezkire-i Şu'arâ*. Yay. Haz. Muhsin Nâci Nasrâbâdî. Tahran: İntişârât-ı Esâtîr.
- Râstgerfesâî, Mansur (1372). *Envâ-ı Şi'r-i Fârsî*. Şirâz: İntişârât-ı Nevîd-i Şirâz.
- Razâî, Tamaddun (yy). *Divân-ı Tarzî-i Efsâr*. Urumiyye: Matbaa-i Tamaddun.
- Ripka, Yan (1381). *Târîh-i Edebiyât-ı İnan*. Farsçaya Çev. İsa Şehâbî. Tahran: İntişârât-ı İlmî ve Ferhengî.
- Safâ, Zebîhullâh (1369). *Târîh-i Edebiyât Der-İrân*. C. IV. Tahran: İntişârât-ı Firdevs.
- Saraç, M. A. Yekta (2004). *Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat*. İstanbul: Gökkuşbuca Yay.
- Şahinoğlu, M. Nazif (1997). *Farsça Grameri*. İstanbul: Kitabevi Yay.
- Tahirü'l-Mevlevî (1994). *Edebiyat Lügati*. Yay. Haz. Kemal Edip Kürkçüoğlu. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Tebrizî, M. Muhammed Ali M. (1376). *Reyhânetü'l-Edeb*. C. III. Tahran: Çâphâne-i Haydarî.
- Terbiyet, Muhammed Ali (1314). *Dânişmendân-ı Azerbaycan*. Tahran: Matbaa-i Meclis.
- Ünver, Niyazi (1998). *Eski Türk Edebiyatında Mûlemma*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Yarşatır, İhsan (1334). *Şi'r-i Fârsî Der-Abd-i Şâhrub*. Tahran: Çâphâne-i Dânişgâh-ı Tahran.
- Yıldırım, Nimet (2008). *Fars Mitolojisi Sözlüğü*. İstanbul: Kabcacı Yay.

A Folkloric Style Formed in Persian by Tarzî-i Afşâr through his Turkish Poems

İsrafil Babacan*

Abstract

Turks and Persians, who have been in the same circle of civilization throughout history, profoundly influenced each other's language, culture and literature. However, a very popular idea in the literature proposes that it is the Persian language and culture which has had a great effect on the Turkish, especially in the tradition of poetry. Contrary to this belief, Turkish language and culture also influenced Persian poetry strongly. For example, there are a lot of Turkish words in Persian. Furthermore, Turkish language has had a strong influence on post-Islamic Classical Persian poetry's dream world and metaphors. The 17th-century poet Tarzi is one of the prominent figures of this influence in terms of language and style. He lived in South Azarbaijan (Persian Azarbaijan) in the 17th century. The basic feature of his style was inflecting Turkish words according to the rules of Persian grammar. This style, which can be considered artificial to some extent, is called "tarzik". His style contains some similar characteristics to the "copy effect" in Lars Johanson's study titled, "Structural Factors in Turkish Language Relationships". This style is within the boundaries of folkloric style in Persian. Tarzik reminds one of "mülemma" at first sight since it is based on humor, but it differs from "mülemma" because it is contradicts the grammatical rules of both Turkish and Persian.

Keywords

Tarzî-i Efşâr, *tarzik*, banter, folkloric style, influence of Turkish Literature on Persian Literature , comparative literature.

* Assoc. Prof. Dr., Yıldırım Beyazıt University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Turkish Language and Literature-Ankara/Turkey
ibabacan76@gmail.com

Фольклорный стиль в персидском языке, созданный турецкой поэзией Тарзи Афшара

Исрафиль Бабаджан*

Аннотация

Долгое время находившиеся в рамках одной единой цивилизации турки и иранцы оказали глубокое взаимовлияние на язык, культуру и литературу друг друга. Однако до этого времени почти всегда шла речь о влиянии персидского языка и культуры на турецкую поэзию и почти не упоминалось о подобном влиянии турецкого языка и культуры. Тем не менее, турецкий язык и культура также оказали большое влияние на персидскую литературу. Например, в персидском языке есть много заимствованных из турецкого языка слов. Кроме того, сильное влияние турецкого языка и культуры прослеживается в содержании и мире фантазии классической персидской поэзии исламского периода. И поэт Тарзи Афшар является одним из ярких примеров XVII века, представляющих языковой и стилистический аспекты этого влияния. Он жил в XVII веке в Южном Азербайджане (иранском Азербайджане). Склоняя турецкие слова по правилам персидского языка и посредством других нововведений он создал искусственный, так называемый «тарзиев стиль». Особенности этого стиля в определенной мере схожи с «эффектом копирования», описанном в работе Ларса Йохансона «Структурные факторы в языковых отношениях тюркских языков». Этот стиль в персидском языке рассматривается в рамках фольклористики. Этот стиль, который на первый взгляд ошибочно рассматривают как «мулламу», отличается от «мулламы» тем, что он основан на юморе и сатире и противоречит грамматическим правилам обоих языков.

Ключевые слова

Тарзи Афшар, тарзиев стиль, шутка, фольклорный стиль, влияние турецкой литературы на персидскую литературу, сравнительное литературоведение.

* доц. док. университет имени Йылдырым Баязита, факультет гуманитарных наук, кафедра турецкого языка и литературы – Анкара / Турция
ibabacan76@gmail.com